

کتاب علم دی پوڑی اے
ایندی حفاظت کیتی ونچے

Hawwa Jaai

By

Muhammad Ramzan Nadar

📍 Vahova, Tehsil Taunsa, Distt. D.G Khan

☎ 0334-6041859, 0343-1738852

All rights reserved with the author.

Permission may be taken from writer/publisher
to reproduce anything contained in this book.

ہ حق حوا چائی دا کتلا ہے
کہیں کتلا ڈیکھ عمل کیتے

”اللہ دے ناں نال شروع جو بے انت مہربان تے رحیم ہے“

حوّا چائی

حواجائی

محمد رمضان نادار

ناشر: بزم فکر و کلیم، وہوا (تونسہ شریف)

سخن سرایے پبلی کیشنز - ملتان

✉ sukhan.saraye@gmail.com

☎ 0301-7434323 ☎ 0333-6151765

حواجائی

محمد رمضان نادار

وہوا - تحصیل تونسہ، ضلع ڈیرہ غازی خان

فون: 0334-6041859

0343-1738852

پارس آن لائن کمپوزنگ

استحقاق: جملہ حقوق ”سین محمد رمضان نادار“ کنول محفوظ ہیں۔
ناشر: بزم فکر و کلیم، وہوا، تحصیل تونسہ شریف، ضلع ڈیرہ غازی خان

پہلی چھاپ : اگست 2020ء

کمپوزنگ : پارس شاہ بخاری 0344-4834173

ٹائٹل : ارشد عباس ذکی

پروف ریڈنگ : سردار سعد اللہ خان کھیتران، وہوا

طباعت : جویریہ پرنٹنگ پریس، ملتان

مُل : 300 روپے (20 یورو، 25 ڈالر)

سخن سرایے پبلی کیشنز - ملتان

✉ sukhan.saraye@gmail.com

☎ 0301-7434323 ☎ 0333-6151765

انتساب

رفیقہء حیات دے ناں۔۔۔

جائیں میڈیں نوں (۹) دھیریں دی تربیت
کیتی ہے۔

نکی نکلیاں بانہیں اڈ کے آکھسی: ”ابا! وزگاں کا سینی“
ونگیں متوں بانہیں پُسیاں؛ کالھی پال دیاں کالھیاں کالھیں
ویسن ہاں دے پار
ناہ ونچٹاں بازار

تندیر

مضامین :-

11	محمد سعد اللہ کھیران	رمضان نادار کا تیسرا شعری مجموعہ
12	شبیر شرر	حواچائی - ازل دانوحہ
15	شکیل احمد	سچاک شاعر
18	اصغر ساجد لنگراہ	”عورت دے بغیر لڑکچہ اور تصور ممکن کا کینی“
20	ارشاد تونسوی	رمضان نادار دی شعری عظمت
22	محمد رمضان نادار	آپٹی گالھ

شاعری :-

26	☆	حمد
27	☆	حمد
28	☆	چاہت کر ڈیہ نہ رات نبی دی (نعت)
29	☆	حواچائی
30	☆	حوالے
31	☆	ورتارا
32	☆	کوڑی انا
35	☆	ٹونہہ
36	☆	بے جوڑ رشتے
39	☆	گوئی تھی ونج
40	☆	مجبور کنوار

43	☆	ڈاج
44	☆	وسروچ خواب پاٹن دے
46	☆	ڈاج
47	☆	جہیز دا جبر
50	☆	ازل دارشتہ
52	☆	لیکھ
54	☆	سَس دارویہ
55	☆	ٹونہہ دی سَس کوں ارداس
56	☆	میڈی چپ بد دعا تھسی
58	☆	بے وسی
59	☆	سُچان رشتہ
61	☆	دھی دی لیکھ
62	☆	بے جا آزادی
63	☆	قصور کیندا ہے
65	☆	حیا زپور
67	☆	حیاء
68	☆	ہک پئے دے ہیں جیون ساتھی
69	☆	جنگل پہاڑیں گزراں
70	☆	علم توں دور گزراں
71	☆	فطری حق توں محروم
72	☆	ور
73	☆	چڈاں سخت ٹونہہ ولا سَس تھسی
74	☆	بسر زور ٹونہہ
75	☆	بے گناہ

76	☆	گھر آلیں داروئیه
77	☆	بے رحم مزاج شوہر
78	☆	محنت و مشقت
80	☆	چیوٹ ساتھی داسلوک
81	☆	آه
82	☆	کردار سازی
83	☆	حقوق
84	☆	عورت زاد
85	☆	خانہ بدوش بچیاں
86	☆	حواجائی دا تقاضا!
87	☆	فتیح رسم
88	☆	بے اولادی
89	☆	پگ دی پارت آپ سنبھالیں
91	☆	وٹکا
92	☆	عورت دی دشمن عورت
93	☆	ٹونہ پتر داروئیه
94	☆	نیائیاں
96	☆	چٹچائت
97	☆	محبت دی شادی
98	☆	چغلی چوٹی دیاں لائوئیاں چائوئیاں
99	☆	جہالت
100	☆	بدمقنوم
101	☆	ویسٹ
102	☆	بک شعر

103	☆	نزینہ اولاد دانہ ہونوٹ
104	☆	عورت دی عظمت
105	☆	رسہ جھل
107	☆	خیالیں دی دنیا
108	☆	علیحدگی
109	☆	اگلا سفر کیوں تھیسے؟
110	☆	وراٹت
111	☆	ماء
112	☆	ٹونہ
113	☆	پگ دا وارٹ
114	☆	طعنے دے تیر
115	☆	علم مردوزن کیتے ضروری
116	☆	من دی مرضی
117	☆	بچو دا
118	☆	تعلیم
119	☆	بتائٹ
119	☆	سس
120	☆	مستلہ
121	☆	اکھاٹ
123	☆	شادی بیاہ دے ٹوئیں پرائے گہٹے
124	☆	اردواس

سنگت ساتھ تے مقامی شعراء کرام

سردا قدرت اللہ خان کھیتراں (وہوا)، سردار فاروق خان کھیتراں (وہوا)، سردار عبدالسبحان خان کھیتراں (وہوا)، سردار ثجیل خان کھیتراں (وہوا)، سردار سلطان محمود کھیتراں (وہوا)، سئیں عبدالوہاب خان کھیتراں (لترا) سئیں عبدالحنان خان قیصرانی باجھ، سئیں پروفیسر جاوید اقبال قیصرانی، سئیں حاجی عزیز احمد قیصرانی (وہوا)، سابق پروفیسر فیض ربان (تونسہ شریف)، سئیں ڈاکٹر اشرف شاہین قیصرانی (بودو)، سئیں شکیل احمد سکھانی (تونسہ شریف)، پروفیسر ظہور احمد فاتح (تونسہ شریف)، سئیں انجینئر رشید بزدار (مٹھے والی)، سئیں سرجن غلام یلین سیال (مٹھے والی)، سئیں بینک آفیسر غلام شبیر بزدار (مٹھے والی)، سئیں عبدالرؤف خان بزدار (مٹھے والی)، سئیں ڈاکٹر راشد کریم (مٹھے والی)، پرنسپل الصفہ سئیں مشتاق خان بیکانی (مٹھے والی)، نوید خان کھیتراں (جلو والی)، ہیڈ ماسٹر سئیں عبدالرحمان بزدار (مٹھے والی)، سئیں اکرام اللہ خان بزدار (مٹھے والی)، سئیں حفیظ خان بزدار (مٹھے والی)، سئیں نعمت اللہ خان بزدار (مٹھے والی)، سئیں رحمت اللہ خان بزدار (ایف۔سی، مٹھے والی) سئیں ممتاز خان ایڈوکیٹ، ایس۔ایس، سئیں رحمت اللہ خان (مٹھے والی)، سئیں محمد رمضان لُند (مٹھے والی)، سئیں محمد نواز بزدار (مٹھے والی)، سئیں سید حبیب اللہ شاہ (مٹھے والی)، سئیں حاجی سیٹھ

سعید (مٹھے والی)، سئیں سید سجاد حسین شاہ (وہوا)، بنک آفیسر کریم بخش خان (مٹھے والی)، ڈاکٹر آصف کریم خان (مٹھے والی)، ڈاکٹر عمر دراز انجم، ڈاکٹر محمد مٹھو (کروڑ)، سئیں ماسٹر قادر بخش، سئیں پروفیسر محمد مدثر ماندھل (مٹھے والی)، سئیں محمد فہیم ماندھل (مٹھے والی)، سئیں ملک محمد سلیم لاشاری (وہوا)، سئیں الیاس آصف قیصرانی (وہوا)، سئیں وقار عمر لنگاہ (وہوا)، سئیں عبدالمجید بھٹی (وہوا)، سردار سعد اللہ خان سعد، سردار اورنگ زیب خان آزرہ، سردار طیب خان فاتح، سردار ابراہیم خان راجیل، سئیں سید ساجد مجید طاہر، سئیں سید بابر شاہ، سئیں احمد بخش راکب، سئیں ہدایت اللہ بابر، سئیں جہانگیر سوز، سئیں محمد اعظم لغاری، سئیں جمشید اقبال ناشاد، سئیں اقبال حیدر، سئیں اعجاز صابر، سئیں سلیم سفری، سئیں ریاض عاقل، سئیں نادر صدیقی، سئیں لطیف عاسل، سئیں نجیب اللہ نجف، سئیں شہر یار محسن جنوئی، راشد علی راشد (شجاع آباد)، قیصر محمود قیصر (رک۔)

رمضان نادار کا تیسرا شعری مجموعہ

حواجائی - ازل دانوحہ

محمد رمضان نادار کا تیسرا شعری مجموعہ ہے۔ پہلے دونوں مجموعوں میں خوبصورت کلام پڑھنے کو ملا۔ یہ تیسرا مجموعہ کلام ”حواجائی“ ایک موضوعی مجموعہ ہے اور ایک ہی موضوع پر شاعری کرنا کٹھن مرحلہ ہے۔ محمد رمضان نادار نے اپنے اس تیسرے مجموعہ کلام میں عورت (حواجائی) کی زندگی کے تمام پہلوؤں کو اشعار کی صورت میں پیش کر کے ان لوگوں کے ضمیر کو جھنجھوڑا ہے جو بہت حوا کے ساتھ نامساوی سلوک روا رکھتے ہیں۔ دراصل حساس اور ذی شعور انسان عورت کے ساتھ ناروا سلوک کو ظلم اور استحصال ہی سمجھتا ہے۔ اسلامی معاشرہ میں یہ المیہ کیوں پنپ رہا ہے؟ اس کی چند بڑی وجوہات؛ جہالت، ناخواندگی، دین اسلام سے دوری اور ریاست کا کمزور قانون ہیں۔ اسی وجہ سے ہمارے ملک میں بہت حوا کے ساتھ ہونے والے روح فریب واقعات رونما ہوتے رہتے ہیں۔ ان تمام دکھوں کو سمیٹ کر شاعر نے جو کچھ لکھا ہے وہ عورت زاد کے حقوق کی آواز ہے۔

محمد رمضان نادار صاحب نے اپنی پہلی دو کتابوں ”واچ“، ”رات تھک پی اے“ میں مل مزدور، کھیت کھلیان میں کام کرنے والے کسان، تعلیم سے محروم بچوں کی ترجمانی کی ہے اور اب اپنے اس تیسرے ایک موضوعی مجموعہ کلام میں عورت کے استحصال پر خوب لب کشائی کی ہے۔

اللہ کرے زور قلم اور زیادہ۔

محمد سعد اللہ کھیتران (وہوا)

15 دسمبر 2018ء

تونسہ شریف دی دھرتی ادب دے حوالے نال بہوں ہی ذرخیز ہے اتے شعر و سخن دے حوالے نال اکیوں یونان صغیر آکھیا ویندے۔ ایں دھرتی ادب کول بہوں وڈے نال دان کیتن جنہیں وچو اقبال سوکڑی، بشیر عثمور، مصطفیٰ خادم، ماہیوال، منگڑوٹھوی اتے ایں تو علاوہ بے شمار قابل شعراء ہن جنیں ملکی اتے بین الاقوامی سطح تے ملک دانان روشن کیتے۔ انہیں قابل شعراء وچو ہک نال رمضان نادار صاحب داوی ہے جنیں سرانیکی ادب کول ڈو کتاباں دان کیتن اتے اج انہیں دی ترجمی کتاب ”حواجائی“ دا مسودہ میڈے ہتھیں ہے۔ اے کتاب یکے مضمون عورت دے ڈکھ درد، تکلیف، روزمرہ مسائل، وٹھ سٹھ، وٹی، آپٹے گھر نہ ہووٹ دی تکلیف، ماء پوندے گھر کول چھوڑا دی تکلیف، سس داوانج، سورھے گھر وچ پرایاپن، بگھتس اتے پئے وی کافی ڈکھیں نئے مشتمل ہے۔

اسلام تو پہلے عرب دے لوگ دھی کول جمدیں ہی مار ڈیندے ہن یا زندہ درگور کر چھوڑیندے ہن۔ اسلام عورت دی ذلت، غلامی، ظلم اتے استحصال تو روکیا اتے نتیج رسماں جیڑھیاں جو عورت دے وقار دے خلاف ہن انہیں کول ختم کر کے عورت اتے مرد بطور انسان برابر حقوق عطا کیتے تے عورت دی عظمت ماء، بھینٹ، دھی اتے زوجہ دی صورت وچ پیش کر کے عورت کول معاشرے وچ عزت بخشی۔

انویں تاں سرانیکی ادب وچ بہوں سارے سرانیکی ادیبیں کافی کتاباں دان کیتن لیکن ایں نوعیت دی یکے موضوع تے مشتمل پہلی کتاب میڈے سامپٹے ہے اتے اے یقیناً نادار صاحب جھیاں شاعر ہی اس قسم دی نایاب شاعری اتے نایاب کتاب ادب کول ڈے سگدے۔ انہیں دی کتاب دا انتساب انہیں دی زوجہ محترمہ دے نال ہے انہیں انتساب وچ لکھیے جو میڈی نون دھیریں دی ماء دے نال۔ میں اتھوی اندازہ لاسگداں جو جیڑھیاں پونوں دھیریں دی پرورش کرچکا

ہووے اور عورت دے ڈکھ کولوں کنتاں واقف ہوتی؟۔

حمد و نعت دے بعد پہلی نظم ”حواجائی“ وچ نادار صاحب عورت دے سارے رشتیں دی پچاڻ کرائی اے اتے اے ڈسائے جو سارے رشتے عظمت والے ہن جیڑھے رحمت، پارت اتے غیرت دے رشتے ہن تے انہیں دی تقسیم، تعظیم اتے حقوق دے بارے وچ وی تاکید کیتی ہے۔ ایں دور دا اے المیہ ہے جو دھی بھینٹی دا حق غصب کیتا ویندا پئے حالانکہ اسلام ایں تو منع فرمائے۔

ایں کتاب وچ موجود نظم ”گورڈی انا“ پڑھدیں ہوئیں انساں دے رو نگھٹے کھڑے تھی ویندن کیوں جو نادار صاحب آپٹی ایں نظم وچ جیڑھیں لمہیں آ لے پاسے اشارہ کیتے اے واقعی توجہ طلب ہن اتے ارباب اختیار کو چوہیندے کھڑن۔ نمونے دے طور تے چند لائنیاں ڈیکھسو:-

میں عورت زاد قتل تھی ہاں
میں ہر حالات قتل تھی ہاں
توں پگ دے پیچ بچیدا رہیں
تیڈے رسمیں وات قتل تھی ہاں

☆☆☆

میکوں غیرت کاٹ قتل کیتی
بے سینکا چاٹ قتل کیتی
تیکوں کہیں قانون اڑایا نہیں
گٹن او جھوں پاٹ قتل کیتی

جھوٹی انا دے خول وچ لھپیٹے معاشرے دے اندر آخر عورت ہی کیوں مظلومیت دی تصویر بنڑدی ہے۔ اچ دے معاشرے وچ عورت قربان تھی کے ہی مرد دی انا کول زندگی ڈیندی ہے۔ عورت تے ظلم و تشدد دے بے پناہ واقعات اکھیں دے سامہن ہن۔ اسان خود کول جمہوری قوم تاں

اہدے ہیں لیکن اسان عورت دے قوانین دی پاسداری کیوں نہیں کریندے؟ کیا ساڈی پگ وپٹ اتے طرحے کیتے عورت ہی مایہ داکم ڈیندی ہے؟ ونی تھیوٹا آلی عورت دا جرم ایہو ہے جو اکھیں مجرم دی دھی بھینٹی ہے؟ ایں تو علاوہ بے شمار سوالات ہن جیڑھے جو اب طلب ہن اتے یقیناً انہیں دے جواب نہ ہوون یا نہ ڈیوٹ دی وجہ کولو اجاں تک اے فنیج رسماں معاشرے دے متھے تے کالوٹ دا ٹکھ ہن۔ میں نادار صاحب کول داد ڈینداں جو انہیں وسیع اتے قابل توجہ عنوان تے قلم کشائی کیتی اے تے میکوں یقین اے جو قیامت آ لے ڈیہاڑے نادار صاحب اللہ دی عدالت وچ سرخرو ہوون۔

اے عنوان آپٹے اندر پک پھوں وڈا دیوان ہے اتے ایندے اُتے کئی کتاباں لکھیاں وچ سگدین۔ دل تاں اہدے جو پھوں گجھ لکھاں مگر صفحات دی کمی دی وجہ کولوں ایں کال تے ختم کریساں جو سرائیکی شاعری وچ نادار صاحب ایں عنوان تے قلم کشائی کر کے پھوں وڈی جرات دا مظاہرہ کیتے۔ میں شاعر دی باریک بینی اتے مشاہدات دا معترف ہاں اتے یقین نال آکھ سگداں جو اے نادر کتاب سرائیکی ادب دے وقار وچ اضافہ کر لسی۔ (انشاء اللہ)

اللہ کرے زور قلم اور زیادہ۔

شبیر شرر، کوٹ ادو

سچاک شاعر

وہوادی سرزمین علمی تے ادبی حوالے نال کڈا ہیں بانجھ نہیں رہی۔ اس سرزمین دے سپوت ہمیشہ آسمان ادب تے پلدے رہ گئیں۔ اتے اچھی چمک دمک نال دھرتی تے موجود ظلمت تے جہالت کول شکست فاش ڈیندے رہ گئیں۔ سردار اللہ نواز خان درانی، سردار محمد سعد اللہ خان کھیتراں، ڈاکٹر نذیر قیصرانی، ہدایت اللہ خان فکرتے سردار اورنگ زیب آزرده اس حوالے نال چند معتبر ناں ہن۔ جنہیں داناں قرطاس دی تنگ دامنی دی وجہ توں نہیں لکھیا ونج سگیا۔ رمضان نادار انہیں دے وچوں ہک اتجھا تارا ہے جیکوں زہرا ستارے نال تشبیہ ڈٹی ونج سگدی ہے۔ زہرا ساڈی کہکشاں داسب توں روشن ستارا ہے۔ پیار تے محبت دی علامت سمجھا ویندے۔ رمضان نادار دیاں ڈو کتاباں ”واج“ تے ”رات تھک پئی ہے“ شائع تھی چکین تے ایندے نال اپٹاتے رمضان نادار علمی تے ادبی مقام تے مرتبہ متعین کر چکین۔

رمضان نادار دی ترچھی کتاب ”حواجائی“ میڈے سامنے ہے جیڑھی خاص موضوع (عورت دے وارثی تے بنیادی حقوق دی حق تلفی) تے کہتی ہوئی شاعری تے مشتمل ہے۔ اے موضوع ساڈے وسیب دے ہر گھر دا حصہ ہے۔ ساڈے سماج دی ہک وگڑی ہوئی شکل ہے۔ جتھاں ساڈے سماج وچ روشن تے اعلیٰ اخلاقی قدراں موجود ہن جنہیں تے اسماں فخر کریندے ہیں۔ اتھاں اے بھیانک تے تاریک شکل وی ساڈے ہی معاشرے دی ہے جیڑھی شرم توں ساڈے سامنے سر جھکا ڈیندی ہے تے ایکوں فی الفور دور کر ڈیوٹ دی ضرورت اسماں شد و مد نال خیال کریندے ہیں۔ ساڈے معاشرے دے بہوں سارے فرد یا گھرانے اس بیماری وچ لتھڑیے

ہوئے نظر آندن۔ اے سچ ہے کہ اسماں اپنے پتھریں کول دھیریں تے ترجیح ڈیندے ہیں۔ اے وی سچ ہے کہ اسماں اپنے بہو، بیٹیاں کول او مقام نہیں ڈیندے جیندا حکم اللہ تے اللہ دے رسول ساکوں ڈیندن۔ ہر عمل دارِ عمل ہوندے تے ساڈے اس نامبارک عمل دارِ عمل اس اُبھریے جو ساڈے گھر آنوٹ آلی ٹونہہ (اپنا حق اِگانٹھ واسطے) ہرزور ٹونہہ بٹ کے بہہ ویندی ہے تے گھر دا نقشہ وگاڑ ڈیندی ہے۔ یاوت کوئی وز برس ٹونہہ تے غالب آ کر آئیں اوندا جیون حرام کر ڈیندی ہے۔ کتھائیں ننائراں بھچائی کول چونڈ کھاندن تے کتھائیں ڈیرائیں دا جھیر او گھر دا ویندے۔ اے ساریاں مصیبتاں، عصیبتاں تے لعنتاں ساڈے خاندانی نظام، ثقافت تے تہذیب کول اچاڑی ویندن۔ ساڈے سماج دے حسن کول ختم کریندیاں ویندن۔ خاندان دے خاندان ہن جیرھے نکھڑدے تے اُچو دے ویندن۔ خاندان در خاندان بٹدے ویندن۔ ساڈا خاندانی نظام جیڑھا الفت، ایثار، قربانی تے رل رہن دے جذبیں نال سجیا کھڑا ہائی او جذبے ترڈے ویندن یا تر ڈیے ویندے پین۔

میں حیران ہم کے اے عمل اتنی تیزی نال تے زور شور نال جاری ہے کوئی اینکوں محسوس کیوں نہیں پیا کریندا۔ یا اگر اینکوں محسوس کریندے تاں ایندے اگے بند کیوں نہیں پیا پھیندا۔ ایندے اُتے اپنے غم تے غصے دا اظہار کیوں نہیں پیا کریندا۔ ایندے خلاف کہیں احتجاج دا حصہ کیوں نہیں پیا ہنر دا۔ میں سچیندا ہم کیا ساڈے سماج دیاں مثبت طاقتاں، سوچاں تے قدراں ختم تھی گئیں۔ غفلت دا شکار ہن، خوابیدہ ہن یا بے حس ہن۔

الحمد للہ، ثم الحمد للہ میکوں ”حواجائی“ ڈیکھ کے تے پڑھ کے بے انتہا خوشی تھی ہے تے توانائی، طمانیت تے تسکین دا احساس تھئے کہ ساڈے وسیب دیاں مثبت قدراں رمضان نادار دی شکل اِچ نہ صرف زندہ ہن بلکہ پوری قوت تے طاقت نال جاگدن تے ہشیاروی ہن۔ رمضان

نادار نے ساڈے خاندانی پس منظر کوں ویران تے برباد کر ڈیوٹ آلی ڈائٹ کوں نہ صرف محسوس کیتے بلکہ ایندے اُتے اپنٹے تاثرات دا بھر پور تے بر ملا اظہار وی کیتے تے نال ایندے سدِ باب دی کوشش وی کیتی ہے جیڑھی ہر لحاظ نال کامیاب تے کامران ہے۔ ایندا بہترین ثبوت ساکوں اُنھیں دی خوب صورت نظم ”ورتارا“ اچ ملدے جو:

”ورتارا“

حق جتنا دین اسلام ڈتے
جو عورت کوں آرام ڈتے
اوں رنگ دیوچ تعظیم کریں
نہ رسمیں وچ تقسیم کریں
ادکوں صحیح سچ حق بحق ڈیویں
انویں ناحق نہ محروم کریں
حق حوا چائی دا کھاویں نہ
کہیں پگ دی ویل وتاویں نہ
اساں گھر دی رونق راحت ہیں
اساں ہر رشتے دی چاہت ہیں
توں ہر شے حصے ساویں ڈے
کر آپو وانڑی ناویں ڈے

اللہ کرے زورِ قلم اور زیادہ۔

شکیل احمد

16-09-2018

”عورت دے بغیر لٹریچر دا تصور ممکن کا سینی“

لٹریچر تے حواجائی دا تعلق کتنا پُر اٹھا ہے؟ کتنے حدتائیں درست ہے؟ کتنا حدتائیں لازمی ہے؟ ڈونہائیں دی لازمیت تے ملزویت بارے کالھ مہاڑ ہک ادھ نشست یا ہک ادھ مضمون اچ نہیں مکلائی ونج سگدی۔ مادر سری نظام توں گھن پد سری نظام تائیں تے ول اوندے بعد ورن نظام توں گھن اچ تائیں بنت حوانال محض وانج تھیندا آئے۔ حواجائی دا کردار ہر تہذیب، سماج تے تاریخ واسطے نہ صرف اہم ہے بلکہ ضروری وی ہے کیوں جو ایندے بغیر کہیں وی تاریخ، تہذیب تے سماج دی تشکیل ممکن نظر نہیں آندی۔ رومن تاریخ ہووے یا یونانی دور یا وت عرب دا بدوی نظام جاہلیت؛ معاشرہ بنت حوانال وانج کریندا آئے تے کریندا اچلدے۔

موضوع نہایت نفیس، پیچیدہ تے غور طلب ہے تے ایندے اُتے کالھ کرن سائنگے ہک مضمون کافی کا سینی۔ مختصر لفظیں وچ سبجیکٹ دے متعلق اتنا ضرور آکھیا ونج سگدے جو نظم ہووے یا نثر، فکشن ہووے یا نان فکشن، ناول ہووے یا افسانہ، سماجیات ہووے یا مذہبیات ہر مضمون، ہر عنوان ایں موضوع دے بغیر کجھ کا سینی بلکہ کہیں دانش ور دا ایں بارے ہک اکھاٹ ہے جو: ”عورت دے بغیر لٹریچر دا تصور ممکن کا سینی۔“

سینیں رمضان نادار سینیں دی یک موضوعی شاعری ”حواجائی“ تہاڈے ہتھیں ہے۔ اچھے موضوع تے لکھن ول مسلسل ہکے موضوع تے لکھن دے مسائل ہک پاسے لیکن سینیں رمضان نادار سینیں دیاں تخلیقات پڑھ کے اے اندازہ ضرور تھیندے جو اُنھیں دے نزدیک لٹریچر دا کیا مقصد ہے ول لٹریچر دے نزدیک حواجائی دی کیا اہمیت ہے۔ رمضان نادار سینیں ہک تاں معاشرے کوں اے

ڈسٹریکٹ، ماہ، بھینٹ، دھی، ٹونہ، سس، ڈیرائی، بٹاک تے ہر روپ ایچ قابل احترام ہے تے انسانیت دا تقاضا وی ایہو ہے۔ ڈوجھاکم جیرہا سسین محمد رمضان نادار دین تخلیقات ایچ نظر آئے جو انھیں دے نزدیک شاعری دا مقصد ذاتی مطالب بیان کرک تون علاوہ پیادوی بہوں کجھ ہے یعنی شاعری معاشرے دی عکاسی کرک داناں ہے، آپٹے اردگرد دیاں چھوٹیاں چھوٹیاں چھوٹیاں کول نقطے بٹاکے اتجھے رنگ ایچ پیش کرک داناں ہے جو اے چھوٹے چھوٹے نقطے وڈے موضوعات دی صورت برآمد تھیون۔ اے ہک سچ ہے جو اے سارے رشتے اساطیری تہذیب، تاریخ تے اساطیر سماج دا حصہ ہن تے رمضان نادار سسین انھیں کرداریں کول محسوس کیتے، انھیں دے مسائل دا مشاہدہ کیتے تے ول انھیں دے احساسات کول شاعری رنگ ایچ قرطاس دی زینت بٹائے۔ تخلیقات ایچ شعور دی پختگی، کالج کرک دا ڈھنگ تے جملیں دی ساخت تے ترکیباں ہک عام بندے کول موضوع تے غور فکر دی دعوت دے نال نال اے مطالبہ وی کریندن جو انھیں سماجی، معاشرتی رویوں تے نہ صرف سوچا ونجے بلکہ منفی رویوں کول ختم وی کیتا ونجے۔ حواجائی دے بیشتر موضوعات کول پڑھ کے اندازہ تھیندے جو عام حالات ایچ اسان سسین جیرھی کالج کول نظر انداز کر ویندے ہن رمضان نادار سسین اوں عنوان کول بہوں خوبصورتی نال نبھا ویندن۔ سسین محمد رمضان نادار سسین دی یک موضوعی تخلیق ”حواجائی“ سرائیکی شعروادب ایچ ہک نادر نمونہ ثابت تھیسے ہے۔

دعا

اصغر ساجد لنگراہ (ایڈوکیٹ)
لیگل ایڈوائزر، لاہور ڈیولپمنٹ اتھارٹی
سابق صدر بارتونہ
لنگراہ لاء چیئرمین، تونہ شریف

رمضان نادار دی شاعری عظمت

غزل شاعری دی ”زینت“ ہے۔ غزل دی شاعری کل شناس تے ہمہ دان ہوندی ہے تے غزل دا موضوع انسان تے انسانیت ہے۔ غزل عیج کائنات دے سبھے تاثرات پاتے ویندن تے ساڈے جذبات ایندے وچ عالم گیر حیثیت رکھدن۔ جتنا جلدی غزل دے شعر یاد تھیندن اتنا جلدی کہیں پئے کلام دے شعر ذہن عیج نہیں کھڑدے۔ ظاہر جیرھی صنف قوم ایچ اتنی مرغوب ہووے تاں اوندا اثر قومی اخلاق تے جتنا وی ہووے او تھوڑا ہے۔ غزل دے متعلق میڈی اے رائے غزل نال میڈی محبت ہے، میں غزل دا عاشق ہاں تے غزل میڈی محبوبہ۔ اویں تاں سرائیکی ایچ ڈھیر سارے غزل گو شاعر موجود ہن تے انھیں وچوں رمضان نادار سسین ہک انتہا شاعر ہے جنھیں ہر صنف ایچ لکھیسے تے انھیں دی ہر صنف مکمل نظر آندی ہے۔ جنہیں شاعری دے فنی تقاضیں کول اگورکھ کے شاعری کیتی ہے۔ رمضان نادار دے شعریں وچ اے گال واضح تھی کے نتر آندی ہے جو انہیں دے شعریں وچ شائستگی، سنجیدگی تے گہرائی ہے تے انھیں دی شاعری ضبط تے ٹھہراؤ دا سوہنا امتزاج ہے۔

رمضان نادار صاحب دی تخلیق ”حواجائی“ ایچ ہکے موضوع تے ڈھیر ساریاں نظماں موجود ہن، جنیدے وچ ہکے موضوع کول مختلف زاویوں ایچ بیان کیتا گئے۔ ہکے موضوع تے لکھن نہایت مشکل کم ہے تے ایں کتاب ایچ موجود نظمیں کول پڑھن دے بعد رمضان نادار صاحب دی شاعری عظمت ایچ مزید اضافہ تھیندے کیوں جو محمد رمضان نادار دی گزشتہ تخلیقات وچ زندگی کول زندگی کرک دے گرم لادن بالکل اویں ایں موضوع نال وی او مکمل انصاف کریندے نظر آندن۔ او

زندگی کیس مایوس نہیں مگر وسیب اچ تھیوٹ آلیں نا انصافیں تیں نظر ضرور رکھن اور وسیب دے ڈکھ کول اپڑیں سینے دفنیدن بلکہ اپڑیں شعریں کول نویکلے انداز عچ گھن آندن۔ محمد رمضان نادار دی شاعری کوئی رسمی شاعری نہیں بلکہ انہیں دی شاعری وچ جذبے دی آئچ موجود ہے۔

رمضان نادار سنیں دی کتاب ”حواچائی“ اچ شاعر کے موضوع دے حوالے نال وی تے اُونویں وی فکری تناظرات دی گول عچ رہ ویندے۔ تخلیق ”حواچائی“ دے سارے کردار وسیب دے کردار ہن، جنہیں دے مختلف روئیں کول رمضان نادار نہ صرف بہترین طریقے نال بیان کیتے بلکہ انہیں دے معنی دی ترسیل وی خوب صورتی نال تھیندی ہے۔ انہیں دی شاعری اچ احساس ہے جیرھا قاری کول متاثر کریندا نظر آندے۔ کتاب تو ہاڈے تھیں ہے ایکوں پڑھوتے ایندے نال انصاف کرو۔

اجازت

ارشاد تونسوی

0333-8895656

آپنی گالھ

میکوں ”حواچائی“ دے ہکے موضوع تے لکھن دا اتفاق نہیں بلکہ احساس تھئے جو حوا زادی دے نال دیگر مذاہب توں ہٹ کے بالخصوص اسلامی معاشرے اچ کیا سلوک رو رکھیا ویندے۔ جب کہ قرآن مجید اچ ایندے حقوق داوڈی فصاحت و بلاغت نال اظہار کیتا گئے، جیندا کہیں وی صورت انکار نہیں کیتا وچ سگدا۔ عورت دے چاروڈے حوالے معتبر ہن:

حوا چائی دے سارے رشتے
ہر ہک روپ اچ پیارے رشتے
ماء اے، دھی اے، بھینڈ اے، ٹونہہ اے
عزت آلے چارے رشتے

سب توں عظیم ہستی؛ ماء، جیندے پیریں پٹھ جنت اے۔ دھی دے بارے فرمایا گئے جو اور حمت اے۔ علمائے دین حضور اقدس دے حوالے نال فرمیدن جو میں حالت نماز اچ ہونواں اور میکوں امی جان آواز ڈیوے تاں میں نماز چھوڑ کے اوندے قد میں حاضر تھی وچاں۔ ایں کنوں علاوہ حضور اکرم اپنی پیاری بیٹی دا کتنا احترام و اکرام کریندے ہن۔ حضور اکرم دی ذات ساڈے واسطے اُسوہ حسنہ ہے۔

میں ماء دے روپ اچ عظمت ہاں
میں دھی دے روپ اچ رحمت ہاں
میں بھینڈ دے روپ اچ غیرت ہاں
میں ٹونہہ دے روپ اچ پارت ہاں
میں جیرھے روپ اچ آئی ہاں
پچاٹ میں حوا چائی ہاں

مگر، اچ وی انسان بدوی دور دے فتیح رسمیں کوں مختلف روپ ایچ زندہ رکھی ودے حالانکہ، اے تعلیماتِ اسلام دی سراسر مخالفت ہے۔ ریاست وی کوئی واضح روک تھام نہیں کیتی، قانون بڈے مگر سختی نال عمل درآمد نہیں کیتا ویندا۔ عورت دے نمایاں استحصال ایچ جائیداد توں محرومی، کوڑی انادے، ہتھو غیرت دے ناں تے قتل، جہیز دی لعنت، دینی ودنیوی تعلیم توں محرومی، بے جوڑ رشتے، وئی تے گھرتوں گھن کھیت کھلیان تائیں دیاں سخت مشقتیں جھیاں لعنتاں شامل ہن۔ اگر تسلط قائم کیتا گئے تاں او وی عذاب دی حد تائیں اوکوں گھر ایچ گونگا بٹا ڈتا گئے۔ اگر آزادی ڈٹی وی گئی اے تاں اوندی آخرت برباد کر کے ڈٹی گئی اے۔ اگر دین اسلام دے طے شدہ حقوق مطابق عورت نال سلوک کیتا ونچے تاں معاشرے ایچ کوئی وگاڑ وی پیدا نہیں تھی سگدا۔ ہک پڑھی لکھی، مہذب تے سلجھی ہوئی ماء ہی ہک روشن، مہذب تے چنگے مستقل تے سلجھی ہوئی نسل معاشرے کوں فراہم کر سگدی ہے۔ کامیاب مرد دے پچھو کہیں کامیاب عورت دا ہتھ ہوندے۔ عورت دے ایں استحصال ایچ چھرا مرد ذمے دار کا بنی بلکہ عورت دا استحصال زیادہ تر عورت دے ہتھو تھیندے۔ سس، بناٹ، پہاچ تے ڈیراٹی جھائیں رشتے گھر دے ماحول ایچ بد مزگی دا سبب بنڈن:

جیکر ہے نجل خوار عورت
بٹی ہے عورت تے بار عورت
اتھاں تاں عورت کوں آپ عورت
گھتی ودی ہے مہار عورت

میں ایں کرب کنوں عملی طور تے گزریاں جو میڈیاں ۹ دھیریں ہن تے انھیں دے نال تھیندے ہوئے پیکیں، سُر جیں دے بے رحم روئے ڈکھ کے حواچائی دے موضوع تے ہک کتاب

لکھن دا احساس جاگیے۔ سیاٹے آہن جو دھیریں نہیں رویندیاں بلکہ انھیں دی لیکھ رویندی اے۔ باقی میڈے قلم کوں صاحب ادراک اور اہل درد دوستیں تقویت ڈتی ہے، جنھیں ایں موضوع تے میڈیاں تخلیقات سُن کے تپڑ ہوائی اے۔ میں انھیں دوستیں تے شعراء دے ناں درج کیتن۔ آخر تے میڈیاں پیغام ہے جو اہل بصیرت تے اہل درد لوکیں آپٹی اولاد دے درد کوں محسوس کریندی ہونیں؛ ہر عورت نال تھیندی ہوئی نا انصافی کوں آپٹاں درد سمجھ کے محسوس کیتے تاکہ معاشرہ اسلامی شعار تے قائم تھی سگے۔

حواچائی دا پیغام:

نہ دور جدید دے حق منگدی، حق ڈے اسلام مطابق
اکرام کریسوں ہک پئے دا ہر ہک اکرام مطابق
رکھ میکیوں اپٹے دام دے وچ رہ ویساں دام مطابق
بس رُدے چلوں زندگی وچ رب دے احکام مطابق
قرآن مجید ایچ آندے جو مرد، عورت ہک ڈوجھے دالباس ہن۔

دعا دا طالب

محمد رمضان نادار
مٹھے والی، حال متیم و ہوا

حمد

پہلے رب دی حمد حمید کراں
پچھیں پئے کم دی تمہید کراں
اوندی ذات توں منگیاں ہر ویلھے
اوندی ذات توں نیک اُمید کراں

ے نیائی دے مایوس چہرے کوں ڈیہدیں
رُنیے ایتلا پیو، دُعا بھل گیا ہے

نعت

چاہت کر ڈینہہ رات نبیؐ دی
لکھدا رہ ونج نعت نبیؐ دی

رحمت للعالمین ہے
ہر انسان لو ذات نبیؐ دی

عیب بھریں دے کیتے کافی
روزِ محشر ذات نبیؐ دی

بعد خدا دے ہر مسلم کوں
کرٹی ہے اطاعت نبیؐ دی

گئے نادار او وانچا تالیا
جائیں نہ کیتی تات نبیؐ دی

حمد

سب دی ارداس آپ سٹدیں، سمیع وی توں ہئیں، بصیر توں ہئیں
زمین و آسمان دا ہئیں مالک، سب دا قادر قدیر توں ہئیں
رحیم توں ہئیں، رزاق توں ہئیں، اساڈا نعم النصیر توں ہئیں
جیندے مہا بے جہان جوڑی، نبیؐ دے اندر ہے نور تپڈا
پکھی، پرندے، پہاڑ، جنگل، جتھاں کتھاں ہے ظہور تپڈا

حوالے

میں ماء دے روپ اِچ عظمت ہاں
میں دھی دے روپ اِچ رحمت ہاں
میں بھین دے روپ اِچ غیرت ہاں
میں نُونہہ دے روپ اِچ پارت ہاں
میں جیرھے روپ اِچ آئی ہاں
پچاڳ میں حوا چائی ہاں

حواچائی

حوا چائی دے سارے رشتے
ہر ہک روپ اِچ پیارے رشتے
ماء اے، دھی اے، بھین اے، نُونہہ اے
عظمت آ لے چارے رشتے

ورتارا

حق جتنا دین اسلام ڈتے
جو عورت کوں آرام ڈتے
اوں رنگ دیوچ تعظیم کریں
نہ رسمیں وچ تقسیم کریں
اوکوں صحیح سچ حق بحق ڈیویں
انویں ناحق نہ محروم کریں
حق حوا چائی دا کھادیں نہ
کہیں پگ دی ویل وتاویں نہ
اساں گھر دی رونق راحت ہیں
اساں ہر رشتے دی چاہت ہیں
توں ہر شے حصے ساویں ڈے
کر آپو وانڑی ناویں ڈے

کوڑی انا

میں رب دا فرمان سٹائے
او دستار دے پیچ تے اڑ گئے
بھوئیں دا راجا رسم دا راکھا
او کیا سمجھے، او کیا چائے!
ظلم تے رحم دے رستے انج ہن

☆☆☆

سرتے رسمیں دا راج رہ ویسی
ظلم کیتی سماج رہ ویسی
انویں لگدے جو حوا چائی دی
ہر مصیبت پہانج رہ ویسی

☆☆☆

کتھائیں دولت دے نال میچی
کتھائیں غیرت تے ہوک چھوڑی
میں حق دی خاطر جے تھوڑ چولین
اتھاں الاوٹ تے روک چھوڑی

☆☆☆

میں عورت زاد قتل تھئی ہاں
میں ہر حالات قتل تھئی ہاں
توں پگ دے پچ بچیندا رہیں
تیڈے رسمیں وات قتل تھئی ہاں

☆☆☆

میکوں غیرت کاٹ قتل کیتی
بے سینکا چاٹ قتل کیتی
تیکوں کہیں قانون اڑایا نہیں
گٹن اوجھوں پاٹ قتل کیتی

☆☆☆

جتھ رولی جتھ نچوائی ساکوں
یا غرض اچ وچ وٹائی ساکوں
کوئی شکوہ لب تے نہیں آندا
ڈیہہ رات جیویں ذلتائی ساکوں

☆☆☆

میں ما ہاں دردیں ماری ہاں
میں دھی ہاں درد ازاری ہاں
ہاں ذال تاں ظلم دی چکی وچ
جے بولاں کاروکاری ہاں

☆☆☆

بے جوڑ رشتے (ارداس)

میڈیاں آساں اُمیدیاں قتل تھی وچن تیڈے رسیمیں دی جھوٹی اناج وچے
تیں ہے چو نکیں وسائیں دی لچ پائٹی تیڈا طرہ جھٹیندی ہوانج وچے
ڈے سزائیں رواجیں دے مقتل دیوچ اے نہ ہووے تیڈی کوئی سزاج وچے
میں ہاں گنگدام میڈیاں دعائیں آپ سُن، میڈے بابل دی پگ اے خدای وچے

ساڈے حق اچ جیرھا فیصلہ تھی وچے نہیں الاونک روا ساڈی تہذیب وچ
چپ چپا تیں ہے بابل دا گھر چھوڑٹاں، ہے ستم کے جیڈا ساڈی تہذیب وچ

نُونہ

ونڈ حویلی اُسار کندھاں اڈو گزردی ہوا نہ آوے
سس، ڈرائٹی، بناٹ، سوہرا کہیں دا کنیں آلا نہ آوے
جے میڈے پیکے پوائے نہ آون تاں تیڈاوی کوئی بھرانہ آوے
توں ہاں دے کنیں دے نال سُن گھن تیڈا کوئی لگدا اولانہ آوے

میکوں نشہ خور طبیعت دا سرتاج ڈتی میں چُپ رہ گئی
یا ڈاکو، چور طبیعت دا سرتاج ڈتی میں چُپ رہ گئی
بھاریں سخت لغور طبیعت دا سرتاج ڈتی میں چُپ رہ گئی
یا ول سر زور طبیعت دا سرتاج ڈتی میں چُپ رہ گئی

نہیں چُپ دا چولا چاک تھیا بھاریں وئی ہاں یا سستی ہاں
میں کیرھے ناں دی پت ڈیواں ہر ناں دیوچ بے پتی ہاں

ساڈی آس دا ڈیوا گُل کر کے کر مرضی آپ جتھاں ڈے چا
ڈوپچوں دے منہ تے کیوں چُکھدیں ساڈی چمدوں ہے پئی ہاں ڈے چا
بھاریں خالی ہتھو ٹور ساکوں یا چار سفیل دے تھان ڈے چا
شالا بابل گپ دی لاج پچی ساڈی لاش کوں سچھ دا ناں ڈے چا

اساں ازل کنوں گنگدام ہسے بے رحم رواج کوہیندا پئے
نہیں سک دے سانویں سوکھ ملیا بے درد سماج کوہیندا پئے

تیں اپنی مرضی کرٹی ہے، ساڈی ہاں تے ناں اِچ کیا لاتھے
پیو ما دی چھاں ہے پتریں لو دھی کیتے چھاں اِچ کیا لاتھے
ساڈا رووٹ ڈسکٹن کیا ڈیکھے اٹ پھر دی دھاں اِچ کیا لاتھے
ہر رسم رواج اِچ گال ڈتی ہٹن ساڈے ہاں اِچ کیا لاتھے

گُجھ گپ دی ویل اِچ ویل ڈتی، گُجھ جرم جہیز دی بھاہ ساڈیے
بس کہیں دا شکوہ کیا کرٹے جیں جیویں ساڈیے واہ ساڈیے

مجبور کنوار

خون میڈے کوں میندی داناں ڈے کرائیں
میڈے ہتھیں اُتے ٹمکٹے لائے پگئے
دل، دریاں گئی۔۔۔۔
بین، واچے گئی۔۔۔۔
گئی سہیلیاں میڈیاں، آسپالیاں بٹیاں
سرخ جوڑا پو امیکوں نیتا ہنے
اوڈھ والے کچا وے دی گنگ قید وچ
چپ دی چا درد یوچ بھوگ چھوڑیے ہی

گوئی تھی وچ

سٹ آپ کوں سک دے بھانہڑ وچ
ارمان دی بھاہ کوں بھونگا ڈے
ہاں پیٹھ لکا ارمان یکے
ہر اٹھدی آہ کوں بھونگا ڈے

اُن سونھے پندھ۔۔۔
پئے کہیں دے موٹھیں اُتے
اپنے سینے دے ارمان۔۔۔
ساڑیے رہی
میڈی دھرتی اُتے ہک بھونیں انب آگئے
کئی محل ڈھہہ گئے!
میڈے آسیں دی بڑی کفن ویڑھ کے۔۔۔
اپنے خاموش گھر دور وانہ تھئی
ایہو آکھی گئی
میکوں ہکلاں نہ ماریں
نہ میں آوٹے
تیڈی دنیا کنوں ڈھیر پرتے ہی
تیڈی آواز ول تیڈے کنیں دیوچ
اُنویں ولسی ولاروہ دی کنسو وانگوں

تیڈے وانگوں!
اُنویں ڈھیر سچھیں اُتے
جگ دیاں رسماں۔۔۔
انگارے بھکیسن و دیاں
رت روویسن و دیاں
چلور سمیں رواجیں سننجاڑیاں ہے
لاش میڈی کوں ہر کوئی گنوار آکھسی

وسرو نچ خواب پاٹن دے

میڈے سہڑاک چہرے تے
 میڈے پیو دی نظر پئی اے
 تاں رووٹ ہا کڑا تھی گئے
 اڈ و امڑی دے ہنجھوں وچ
 پشے ہوئے پاند بو جھنڈ دے
 میڈے مونجھیں داماتم ہا
 اڈ و میں چپ دے چنڑ گیس وچ
 انویں بجھدی تے پلدی رہی
 تے سارے غم سن بھلدی رہی
 روزانہ ہک بھنو کڑ جھائیں ---
 رکھے بکسے کول ڈیہدی ہاں
 جتھاں ڈو چا رکپڑے ہن

ڈاج

مزدور دی دھی دے اچ تائی ہتھ پیلے نہیں تھئے بیٹھی ہے
 ڈو کپڑے گھنٹے ڈیوٹ لو کوئی حیلے نہیں تھئے بیٹھی ہے
 منہ زور مہانگ دے کہیں پاسو کوئی ویلے نہیں تھئے بیٹھی ہے
 جیرھی اٹھویں تے رڑھ رادھی ہی، ڈو تیلے نہیں تھئے بیٹھی ہے

سک سجھ دی سرٹ گئی سینے وچ ارمان ادھورے رہ گئے ہن
 پھل کہیں دے سچ دی زینت تھئے ساڈے کاٹ دھتورے رہ گئے ہن
 جیرھے ڈاج صندوقیں سانجھے ہن اوچ تائیں پورے رہ گئے ہن
 جگ جتنے پالنیں رسمیں دے او پلدے اورے رہ گئے ہن

میڈے کہیں ڈاج ڈپے لو
 خیالیں دی حویلی وچ۔۔۔
 اُنھائیں کوں بہہ کھنڈیندی ہاں
 جچاڑیں کوں سڈیندی ہاں
 کڈھاؤ نہ دول دی کنسو۔۔۔
 نہ کہیں پاسو برات آئی اے
 ولا کچ ٹوٹ کے انویں۔۔۔
 اول بکسے وچ سنہیندی ہاں
 تے بہہ خوردہ الیندی ہاں
 ڈکھی دل کوں ڈسیندی ہاں
 ہمیشہ جاگدی اکھ وچ
 کڈھائیں کوئی خواب نہیں ہوندے
 وسرونج خواب پاٹن دے

ڈاج

ڈینہہ سچھ سہاگ دے ڈھل گئے ہن
 سب جذبے خاک اچ رل گئے ہن
 نہیں ملدی دا کوئی میل تھیا
 ساڈے ڈاج صندوق اچ بگل گئے ہن

جہیز دا جبر

بابل دی دہلیز تے پٹھیں
 ہتھ پاٹن لوسکدے رہ گئے
 جذبے بے بل وکدے رہ گئے
 پلکیں دی پٹیاں تے کے تائیں
 آس دے سہرے ساوے راہسن
 پھل سہرے دے انت گمناسن
 پیریں مجبوری دی پائل
 گھرا ج شور مچندی رہ گئی ---
 ڈوڑے درد دھیندی رہ گئی

نہ انپگلیں وچ چھاپ نشانی
 نہ ہتھ میندی ہاٹے تھئے ہن
 نہ کوئی جوڑے بانڑے تھئے ہن
 مینڈھی منگٹاں ڈانج دی سک ایچ
 روح دی شاخ گمائی تھی گئی
 بوچھن سونئی سنگٹائی تھی گئی
 ساڈے ہتھ دے سیتے بوچھن
 خوش نختیں دے ڈانج پیٹے ہن
 کینجھے رسم روان پیٹے ہن
 بابل چپ دی چادر پا کے
 وقت دے وانج تے روند بیٹھے
 ہارنجھوں دے پوندا بیٹھے
 امڑی متھاچم کے آکھیے ---
 لاڈیواں سکھ تیڈے ناویں

تُوں وی پچڑی سچھ ہنڈھاویں
ساڈے کیہتے ساڈے دیس اِج
مِیندی دے وٹ ساوے کا کینی
ساڈے اوڈھ کچاوے کا کینی
میں وی ایں دھرتی دی دھی ہاں
کیوں نہیں سچھ سہاگ ہنڈھایا
ڈ اِج نمی ہکلاگ ہنڈھایا

ازل دارشتہ

تیڈ امپڈا ہے ازل توں رشتہ
تُوں ابنِ آدم!
میں بنتِ حوّا!
تُوں گھر داما لک
میں گھر دی ملکہ
تُوں ہئیں مُحافِظ
میں تیڈی پارت
میں تیڈے مضمون دی عبارت
تیڈ امپڈا ہے ازل توں رشتہ

شفیق پیو ہیں!

رحیم ماء ہاں!

میں تپڑے پالیں دی در سگاہ ہاں

ڈوہائیں ضرورت دے تحت پیدا

نہ میں علیحدہ نہ توں علیحدہ

خُدادی تخلیق دا حوالہ

نہ توں بے فائدہ نہ میں بے فائدہ

تپڑا مپڑا ہے ازل توں رشتہ

تپڑے نوانڑیں سنبھال مپڑی

میں کیا الاواں مجال مپڑی

انادی ٹھوکر نہ مار میکوں

میں کچ دا تھاں ہاں بھینج پوساں

تپڑا مپڑا ہے ازل توں رشتہ

لکھ

دھیریں تھئی پتہ لگے

جیویں میکوں ماء آہدی ہئی

بالکل گالھ بجا آہدی ہئی

اے ہوندیاں ہن اہو ردی راکھی

ڈہنہیں دیوچ اُسریاں آندین

ایں کن دور دھیان نہ تھیوے

کوئی ایندا نقصان نہ تھیوے

اے ہوندین اٹے دا ڈیوا

اندر ورکھو چو ہے کھاندین

پاہر رکھو کال دا خطرہ

دُھپ دا خطرہ، چھاں دا خطرہ

دھیریں ہوندیں ڈھیر پیاریاں
 مال پر ایساے بیچاریاں
 بابل دا گھر چھوڑ کے ویندین
 ساریاں جتھاں تروڑ کے ویندین
 توں دے وتوں ڈیہاڑے
 ذہن اچ شروع تھان اداڑے
 پیو ما دے گھر ڈو ڈیہاڑے
 کتھاں رہ گئے ستواڑے
 ہک ہک کالھ تے ڈڈے ڈوڑے
 پیو ما کیوں درد پچاؤن۔۔۔
 دھیریں دے پہہ لیکھ رواؤن
 پیو ما منگے روز دعائیں۔۔۔
 چنگی لیکھے لیکھ داسائیں

سس دارویہ

جڈاں نو نہہ ہامی سس چنگی نہی، سس تھئی ہاں نو نہہ بیکار ملی
 پہہ ہٹھے ویلھے آہدی ہاں میکوں ہے مقسوم دی مار ملی
 اے کیوں نہ آہدی تھیوٹاں ہا میکوں ہر شے اپنی کار ملی
 جیرھی نو نہہ دے روپ اچ راہی ہم اچ سس دے روپ اچ پار ملی

میڈی چپ بددعا تھسی

(نُونہ دی دھاں)

میکیوں اُنویں آزارن دے حوالے ڈھیر گولے نی
 میڈیاں گنڈھڑیاں پھلورے نی میڈے بگسے ٹولے نی
 میڈے ارمان پہہ اپٹی طبیعت نال تولے نی
 میں ہاں ایچ لوظ پاتن چا جیرھے الفاظ بولے نی
 صبر میڈا امر تھسی میڈی چپ بددعا تھسی

تیڈی تیڈتے بناڑیں دے روں جو زخم کیتے
 ایویں لگدے میں دنیا تے جی چائی الم کیتے
 صبر میڈے تے میں سمجھے میڈے غم آپ غم کیتے
 مگر میں چپ دی چادر وچ یکے جذبے قلم کیتے
 صبر میڈا امر تھسی میڈی چپ بددعا تھسی

نُونہ دی سس کول ارداس

جیویں تیکوں دھیریں پیاریاں ہن، تیڈی نُونہ ہاں کہیں دی چائی ہاں
 کر نیک سلوک روا سارے نہ دل ایچ چاٹ پرائی ہاں
 حق رکھدی ہاں حقدار وانگولوں حق نال تیڈے گھر آئی ہاں
 پئے گھر دے سارے خوش ہوون ہک میں کیوں درد ستائی ہاں

کڈا ہیں پچڑے کوں پچکر ڈے جورنگ اختیار کیتے نی
 پیا طعنے تے مہنڑیں دے گندوئے پار کیتے نی
 ولا ویڑھے محلے وچ میڈے پرچار کیتے نی
 نہ میں کوئی دھاڑ وو کیتی جیرھے زروار کیتے نی
 صبر میڈا امر تھیسے میڈی چپ بددعا تھیسے

بھاویں توٹ پکائی ہم ہتھو چاواں ڈتی بھورا
 میں دھاں کیا مڑس کوں ڈیواں جیرھا اندھا اتے ڈورا
 منگی کوئی چیز ہج کر کے ملیے ولدا میکوں کورا
 تپڈے سارے روئیں دا لگے اندر میڈے جھورا
 صبر میڈا امر تھیسے میڈی چپ بددعا تھیسے

بے وسی

جے ڈو قبیلے دی جنگ دے وچ زیان تھیوے تاں ویل میں ہاں
 جے پتر تپڈا کہیں گناہ اچ نشان تھیوے تاں ویل میں ہاں
 میکوں پتہ نہیں میڈا حوالہ ہے کیا حوالہ زمین اُتے
 کتھائیں رسمیں دا وار جیکر جو آن تھیوے تاں ویل میں ہاں

اِس سو جھلے دی قندیل چا کے
مٹا جہالت دے سب اندھارے
فتیح رسمیں دے جبر سارے
زبان گوئی، سماعت پُٹ ہے
اکھیں تے مینجھ اے تے وات پُٹ اے
وجود سڑ دے تے بونئیں آندی
ستم دی زداچ کریر مردہ
تے آدمی دا ضمیر مردہ

سُنچاں رشتے

نہ ماء ہے جنت
نہ دھی ہے رحمت
نہ بھینڈ غیرت
نہ ذال پارت
انویں نظر دے
جو بنٹِ حوا۔۔۔
ہے ویل پگ دی
خُدا دفرمان سو جھلا ہے

بے جا آزادی

میکوں مرضی تے ترتیب ڈتی
دل کمیں دی ترغیب ڈتی
میں مشرق مغرب کیا سمجھاں
جیرھی آپ میکوں تہذیب ڈتی

☆☆☆

میڈی چادر، چار دیواری گئی
مستور دی عظمت واری گئی
سر بوچھن لہہ کے گچی وچ
ہر رنگ دی پردہ داری گئی

☆☆☆

گھناں سودا سلف بزاریں وچ
کراں کلھی سفر کاریں وچ
میں فلم، کلب تھیٹر وچ
میں آئی ہاں اشتہاریں وچ

☆☆☆

دھی دی لیکھ

دھی دی موت تے

تھوڑا عرصہ ---

دھی دے لیکھ تے

عمر اساری ---

پیو ماء شودا

روندارا ہندے

اتجھے دورانج اللہ سائیں

کہیں دے گھراںج دھی نہ چے

قصور کیندا ہے

ادھے بازو تے بوچھن ہے گچی دیونج
 پیریں جتی دا ہووٹ نہ ہووٹ کھو
 میکیوں تہذیب مغرب تباہ کر ڈتے
 چہرہ پالش اتے روح سیاہ کر ڈتے
 کیتی تقسیم روزی دے روئیں دیونج
 زندگی ہے مصیبت دے چھولیں دیونج
 میں بزائیں دیونج، اشتہاریں دیونج
 میں جہازیں دیونج ریستورانیں دیونج
 میں اداریں دیونج، کارخانیں دیونج
 بیوٹی پارلر دے ہک ہک دکانیں دیونج

میڈے مستور ہووٹ دا حق کھس گھدی
 اے تاں دنیا بٹائی خوبصورت میڈی
 ابگی دنیا دا کیا ہے حوالہ میڈا
 اگو میکیوں قبر تے حشر ڈیکھنے
 کہیں ولا نہ میکیوں ہک نظر ڈیکھنے
 میڈے مستور ہووٹ دا حق کھس گھدی

میکوں برباد خود کیتی
ستم ایجاد خود کیتی
جے اچ ہتھیں نمی آندی
ایڈا آزاد خود کیتی

☆☆☆

ڈھیر آزادی خطرناک اے
اے بربادی خطرناک اے
جے اینکوں چھڑواگ کریسین
خا زادی خطرناک اے

☆☆☆

حیاز یور

نچٹن، ٹپٹن، فلم، ڈرامے
پگاؤن دی سُر تان
نہیں عورت دی شان
چاردیواری پردے داری
آہدے دین ایمان
اے عورت دی شان
مغرب دی تہذیب دے ہتھو
کیتا گئے ویران
بگل گئی سوا دان

☆☆☆

ہک پئے دے ہیں جیونٹ سا تھی

میں ڈیواں مشورہ جیکر تیکوں کوڑی انا روکے
توں پیشک روک گھن میکوں جتھاں تیکوں خُدارو کے
اساں ہک پئے توں انج تھی کے مکمل تھی نئے سگدے
پچھیں کوئی چیز کت پگالھوں اساڈا راستہ روکے

وفا تہذیب عورت دی حیا اعتبار عورت دا
ہمیشہ گھر دی رونق وچ وڈا کردار عورت دا
جیویں ایں چار رشتیں کوں ملیے اسلام وچ آدر
اویں عزت تے آدر ڈے ایہو اصرار عورت دا

حیاء

جتھاں حُرمتِ حوا لوجیا عورت دا زیور اے
وفا پہچاڻ ہے ایندی وفا عورت دا زیور اے
لہا نہ سر کنوں بوچھٹن نہ بگل چیر چہرے دا
بدن دی آبرو کیتے ردا عورت دا زیور اے

علم توں دور گزراٹ

جنگل پہاڑیں آباد لوکیں دے حال ڈیکھوں سریر تھیندے
اتھاہیں عورت دی زندگی دے جنجال ڈیکھوں سریر تھیندے

فجرتوں گھن کے تے شام تاٹی نہ سر کھنٹی دی ہے ویہل اوکوں
اوندے چدھارو کھنڈیے عذابیں دے چال ڈیکھوں سریر تھیندے

نماز، روزہ، قرآن، تسبیح نہ کوئی مصلیٰ مسیت سمجھے
اتھاں جہالت دی ونج کرائیں دھمال ڈیکھوں سریر تھیندے

ڈوہائیں تھوکیں دی زندگی کوں فقط ملیا ہے ہنڈھیپ بکھ دا
انھائیں دے رلے ذلیل تھیندے جو پال ڈیکھوں سریر تھیندے

انھیں کوں عورت دے عظمتیں دی سچاٹ ڈیوے تاں کون ڈیوے
نراس گنیں دی اکھیں توں وگدے نکال ڈیکھوں سریر تھیندے

جنگل پہاڑیں گزراٹ

جنگلی جاہل کھٹے ٹیٹ

روز دا جھیڑا ڈند سم کریٹ

رسم دے روگی کیا جھیسن

ڈھینگریں تے نہ اٹے ویٹ

فطری حق توں محروم

(معذور نیاٹیاں)

سک سینے مردی رہ گئی اے
مجبور نچھردی رہ گئی اے

میڈا مالک جیرھے گھر دیوچ معذور نیاٹیاں بیٹھاں ہن
سک سانجھ سہاگ دی سینے وچ مجبور نیاٹیاں بیٹھاں ہن
کئی گوئگیاں گڈیاں شلڑ ہن کئی اندھیاں کاٹیاں بیٹھاں ہن
کر مالک آپ سبب پیدا جو ادھو راٹیاں بیٹھاں ہن

ور

سر دے سرتاج توں نہ سہارا ملیے
پال سارے دے سارے آوارا ملیے
ساہ دے واہندے سمندر پگڑٹیاں ڈتیاں
نہ حیاتی مگھی نہ کنارا ملیے

سُٹ ویڑھے کنسوڈھولک دی ایندے زنجیں کوں چچلا تھیندے
انھیں ادھو راٹیں کملیں دا کیا کہیں کوں درد بھلا تھیندے
ہر ڈسکی ڈک کے ڈر کولوں ہر ہک ارمان سزا تھیندے
بس مونجھا ڈیکھ نیاٹریں کوں ول مونجھا ہک پنیو ما تھیندے

سر زور نونہ

ذال سوڑ دی جوں ہے ظالم اے گھر کوں جیرھا ماحول ڈپوے
 اتجھاں اے سرتاج کوں سکھاوے دماغ وچ زہر گھول ڈپوے
 جوان دے رشتے دار آنون، محاذ نفرت دے کھول ڈپوے
 ضعیف سوہرا، بیمار سس کوں گھرو بھچاوے تے رول ڈپوے
 ونڈ حویلی، اُسار کندھاں اڈو گزردی ہوا نہ آوے
 سس، ڈیراٹی، تیناٹ، سوہرا کہیں دا کنیں اُلا نہ آوے

ماتہ تپڈی دی بیکار عادت ہر روز دی ڈند کریٹ کھاوے
 توں گھر دے پاہر و مسائیں ویندیں چاگا لھیں مندیں دے مینہہ و ساوے
 اپٹے دھیریں تے ڈوہتریں کوں اے واتو کڈھ تے بیٹھی کھاوے
 چٹیاں اکھیں جو اولاد تپڈی کھڑی تکیندی نہ ڈیکھ ساہوے
 ویڑھے پاڑے دیاں کوئی رتاں گھر جو آون ناراض تھیوے
 جے وتری ساکھی کوئی چیز چنگی میکوں چکھاون ناراض تھیوے

جڈاں سخت نونہہ ولا سس تھیںسی

اے ولدا ڈھلدا ہے بار چائیں
 آزار ڈیندیں آزار چائیں
 توں اچ کریندیں سلوک جیرھا
 توں کل ولا ایندی پار چائیں

☆☆☆

جیرھی ہوسی بد زبان عورت
 ونجھیںسی عزت تے شان عورت
 حیا دا زیور لہا سٹھیںسی
 کرلیسی اپٹاں زیان عورت

☆☆☆

گھر آلیں داروہ

جیں جتلا ظلم ذل کیتے
میں رو کے ہاں دا جھل کیتے

بے جوڑ بٹائے گئے جوڑ یکے
بک پگ دے واٹویں ول کیتے

جی ہاں دی قید اچ رہ گئی ہاں
میں گل جذبات قتل کیتے

اوندی غیرت دی تشریح اے ہے
اوکوں گوڑی غیرت شل کیتے

حق حوا چائی دا کتلا ہے
کہیں کتنا ڈیکھ عمل کیتے

بے گناہ

تیزاب سٹ کے جلا ڈتا پگئے
کتھائیں چلھا پھٹا ڈتا پگئے
اے خودکشی کر کے مر گئی اے
ایہو ڈرامہ رچا ڈتا پگئے

بے رحم مزاج شوہر

اکھ محبت دی بھال نہیں ڈیہدا
لب تے کیا ہن سوال نہیں ڈیہدا

بھاویں کیڈا عظیم رشتہ ہے
کوئی رشتہ سنبھال نہیں ڈیہدا

ہر حوالے دے نال آکھیے می
کہیں حوالے دے نال نہیں ڈیہدا

اپٹے خوشیں دی بگول ہے تیکوں
میڈے رنج و ملال نہیں ڈیہدا

رو پُسنیدی ہاں پاند بوچھڑن دے
واہندی اکھ دے نکل نہیں ڈیہدا

محنت و مشقت

(کپاہ)

چُن پھٹی پھٹی پھٹ تھی ہاں تھی پھٹ انگلیں دا جٹ چمبڑیے
ہتھ بانھیں سانگھلیں چیر گھتیے ہر کپڑے نال بھڑٹ چمبڑیے
ساہ ساہ دے نال سندھج گئے غم روزی دا ان گھٹ چمبڑیے
نادار اے پھر حیاتی دا تھی ساکوں زہر دا گھٹ چمبڑیے

(چاول)

لاکھ ہک ٹنگڑی چاول دی ڈینہہ سارا چیل نوائیں گزری
بگھ تریہہ دی تلخی اپنی جاہ وچ پاٹی پیر پُسامیں گزری
ول ڈینہہ کوں ملخ تے ول ونچے ایس وہم ایچ رات مسائیں گزری
انویں لگدے بس گزران ساڈی رہی بکھ ایچ راند رسائیں گزری

(کنگ)

لہو لہو کیتے ہتھ بانھیں کوں بھاویں ڈیہنہ سارے چچلا رہ گئے
توڑے سجھ دا سیک ستیندا رہ ہتھ ڈا تریں دا کڑوا رہ گئے
احساس ولا ول ڈھوہی دا رہ رہ کے یاد ولا رہ گئے
رہی نال تپڈے بانہہ ہیل انویں توڑے سندھ سندھ دردولا رہ گئے

(گاہ)

توں ملخ تے سم گنیں چھاں پٹھو میں ڈھپ تے مال دا گاہ کیتے
ول شام کوں گھر دو کاٹھیاں چا تیں نال میکوں ہمراہ کیتے
تھک ٹرٹ کے سمدی کیا سمدی بگھ پالیں دے بے جاہ کیتے
کیا عورت زاد دی زندگی ہے جیرھی زندگی نال نباہ کیتے

(گوہے)

میں گوہے تھپ تھپ زندگی دے ڈونج بھگتائے می رنی نہ
پیہہ چکیاں، پڑتھے پدھ پدھ کے کئی قرض لہائے می رنی نہ
پئے جو گزرین حالات میڈے بہوں ورم پچائے می رنی نہ
کیتی گھر دی پوری ہر پاسو جو وقت نبھائے می رنی نہ

جیون سا تھی دا سلوک

نہوی سمجھا سا تھی زندگی دا میکوں ذات دیوچ خرچیندا رہیں
میں باہنی بن گزریندی رہی توں آقا تھی ذلتیندا رہیں
ڈے طعنے میٹھے ون ون دے ڈیہنہ رات میکوں از ریندا رہیں
میں ہنجھوں اگھ اگھ چیندی رہی توں جو کردار کریندا رہیں

تیں اپٹے من دی مرضی دا ساڈے نال سلوک روا کیتی
جھٹ جھیرا تھئے تاں کڈھ چھوڑی چا ہر ہک پال جدا کیتی
نت کوڑے لیزم لا لا کے میڈی زندگی ساڑ سوا کیتی
کیتی جو ورتارا شام فجر تیکوں کہیں نہیں آکھیا کیا کیتی

کردار سازی

میکوں ڈوہیں جہانیں دی حقیقت داسندیسہ ڈے
 اتھاں کیویں گزاراں میں اگو کیتے ثمر کیا ہے
 تیڈے کیتے اتھاں تیڈی ریاضت تے عبادت ہے
 مگر میڈی بقا کیتے حوالہ معتبر کیا ہے
 میڈی کائنات شوبز ہے رقاہہ یا معنی ہاں
 نہوی سوچا میڈے کیتے قبر کیا ہے حشر کیا ہے
 یاہاں کچ دا کھڈ وٹاں میں نچائی راہویں یا بھن چھوڑیں
 اتھوودھ کے میکوں ڈسدے میڈے کیتے بشر کیا ہے
 جے عورت زاد دا حصہ عبادت نہ ریاضت ہے
 میڈے لیکھے ایویں لگدے میڈا مادر پدر کیا ہے
 میڈا مالک میڈے ابے توں کچھ میڈی جوانی دا
 میکوں ترتیب ڈیون وچ ایندا نکتہ نظر کیا ہے

آہ

میڈے سردا تاج آٹرت پوویں نہ جودا جوڑ ولا تھیوی
 ہر رات پلو تیں وات ہووی ڈینہہ ڈسکیں نال سزا تھیوی
 اولاد توں کیتی دور میکوں شالا میڈی کار قوا تھیوی
 جیرھا پورھیا کیتی زندگی دا شالا پورھیا لوٹ سوا تھیوی

جیویں حیندیں جی چکوائی میکوں تیڈیاں چیکاں شہر بزار سٹے
 میڈے قبر دی مٹی ٹھر پوسی تیڈی حالت پار اروار سٹے

حقوق

جڈاں اساڈی سنبھال تھیں
نہ ظلم عورت دے نال تھیں

قنون ظالم دا ہتھ روکیں
ایوان دیوچ سوال تھیں

حقوق ساڈے سچاک تھیں
حقوق ساڈے دی گال تھیں

نہ گورڈی غیرت تے قتل تھیں
نہ جا بجا انجھاں حال تھیں

عورت زاد

میکوں بے فیض آزادی دے جنگل وچ بھکایا گئے
میڈے مستور ہووٹ دے حوالے کوں مٹایا گئے
بٹا دربار دی زینت پوّا گھنگھر و نچایا گئے
ایویں پہچاٹ نہی میڈی جیویں میکوں بٹایا گئے

اتھاں دولت دے نظریں وچ حیثیت کیا حسینیں دی
ہوندی چہرے دی چٹنگ تے نظر کرسی نشینیں دی

خانہ بدوش بچیاں

کہیں نہیں آکھیا اماں بی بی
ہر کہیں آکھیے ونگو واٹی
کہیں نہیں پرکھیے درد اس اڈے
کہیں نہیں سٹی رام کہاٹی
ہر کہیں میلے اکھیں ڈٹھے
کہیں نہیں سجھیا نیک نیاٹی
ویرٹھا ویرٹھا، گلگی، گلگی
بگھ دے بھوگ اچ پگھر وپاٹی
سرتے چھہ ہتھ اچ سوٹی
ہتھ اچ سوٹی۔۔۔ گتیں کیتے
چھہ وچ ہن خواب کہیں دے

حواجائی داتقاضا!

نہ دور جدید دے حق منگدی حق ڈے اسلام مطابق
اکرام کریسوں ہک پئے دا ہر ہک اکرام مطابق
رکھ میکوں اپٹے دام دیونج رہ ویساں دام مطابق
پس ٹردے چلوں زندگی وچ رب دے احکام مطابق

فتیح رسم

او کیرھا پنیو ہا
معصوم بچی کوں نال لا کے
ٹریا ہا مونڈھے تے کاہی چا کے
کڑاہ دی دُھپ تے بر بیان اچ
قبر داٹویا کھٹیندا ریہا
تے منہ توں پگھر ویندا ریہا
او کیرھی دھی ہئی۔۔۔

جو اپنے بوچھڑن دا پاندپ کے
پنیو دا پگھر اگھدی رہی ہئی
تے ڈردیں الیندی رہی ہئی
مگراوں رسمیں دے روگ دے وچ
ایں دھی نمائی کوں پور چھوڑیے

بے اولادی

بے اولادی دے روز طعنے
ہروز جھیرا ہے ایں بہانے
میکوں مریندے دے میڈے وس اے؟
خدا دے ہتھ ہن یکے خزانے

پگ دی پارت آپ سنبھالیں

تیڈی ذات دے سارے رشتے
روح دے رشتے پیارے رشتے

توں نہیں گھر اچ رب دی رحمت
نہ تھیویں کہیں حیلے زحمت

پیو دی پگ دی پارت پالیں
ہر رشتے دی لاج سنبھالیں

پیو دی پگ کوں دانگ جے لاسیں
پیو تے ویر دی روح زخمیسیں

گھر اچ عزت آدر ویشا
ذہن ضمیر چٹوڑے لائشا

گھر اچ ہوسیں ناں دے وانگوں
چے گے تھان دے وانگوں

اتھ اچھلیسیں، اتھ اچھلیسیں
موجھ ملال اچ مرہیں جیسیں

رووٹ چاہیں رو نہ سگسیں
ہار ہنجھوں دے پو نہ سگسیں

چیندی راہیں جتنے تاٹی
پولی سڑسیں آپو واٹی

شرم حیا دی لاج بچاویں
پیو تے ما کوں نہ لچاویں

رب وی راضی جگ وی راضی
پیو تے ویر دی پگ وی راضی

عورت دی دشمن عورت

جیکر ہے تجل خوار عورت
اتھاں ہے عورت تے بار عورت

اتھاں تاں عورت کوں آپ عورت
گھتی ودی ہے مہار عورت

ہے سس، ڈرائی، بناٹ عورت
پہاج وی ہے شمار عورت

ہوندی ہے گھر دے چمن دے اندر
خزاں وی عورت بہار عورت

نظر دا کہنیں گھر سکون کا بنی
لٹیا ہے گھر دا قرار عورت

معاشرہ ونج فعال تھیسے
کر لسی عورت کوں پیار عورت

وڑکا

میڈی عزت آدر کیا تھیوے ہے گھر اچ کیا اوقات میڈی
ایویں حالت کہیں دی نہ تھیوے جیویں حالت ہے ڈینہہ رات میڈی
ساہ جھنٹ کے جیوٹ سکھ گئی ہاں گزران ہے غم دے وات میڈی
چڈاں پیکیں پکسہ نہیں کیتا پیا کون کریندے تات میڈی

نیاٹیاں

اساں وی تاں کہیں دیاں نیاٹیاں ہیں لوکو
 اساں بھاویں کملیاں سیاٹیاں ہیں لوکو
 نہ گھر ساڈے پکے نہ پکا ٹکٹاں
 اساں ہیں پھرنڈ نہ کہئیں جاہ اڈاٹاں
 فقط ساڈی جائیداد کشتول کاسہ
 کتھائیں جھنڈک غوزاں کتھائیں کوئی دلاسه
 اساں وی تاں کہیں دیاں نیاٹیاں ہیں لوکو

اساں بھجھ اُبھردے کنوں شام تاٹی
 اساں بگلی بگلی دی ہے خاک چھائی
 ساڈے کیتے لکھیں دی کلکی محل اے
 ایہو ساڈا پورھیا تے ایہو سمل اے
 پناکی دے کپڑے پناکی دی روٹی
 ہوندے سرتے وکلیں دا چھپتے سوٹی
 اساں وی تاں کہیں دیاں نیاٹیاں ہیں لوکو

نُونہ پتر داروہیہ

کل بڈھڑی راہ اچ ٹکری ہے او باکاں بھر بھر روندی ہئی
 اونونہ دے نانویں رڑدی ہئی اگوزاریاں کر کر روندی ہئی
 او ڈر ڈر کے الویندی ہئی مرگھڑی ڈر ڈر روندی ہئی
 نہ نُونہ تے پتر منائے اوکوں ودی شہر اچ در در روندی ہئی

نہ سُرخِ نہ پاؤڈر نہ کوئی جوڑے باٹے
 ہوندن تن تے کپڑے وی لتھے پُراٹے
 بشر جو کریندے حشر نال ساڈے
 ساڈی لیکھ کیا ہے نہ پچھ حال ساڈے
 تکیندی ہے خلقت ساڈو دید میلی
 ہنجھوں نال دھوندے ہیں روح دی حویلی
 اساں وی تاں کہیں دیاں نیاٹیاں ہیں لوکو

ساڈے نال رُلدن جو معصوم ساڈے
 سدا علم کولوں اے محروم ساڈے
 کوئی بے مرّوت کوئی بے شعورا
 او ڈیوے چھوکر یا مارے گھنگھورا
 نموشی لکھی گئی ساڈے نال دے نانویں
 ایہا ساڈی عزت ہے پورے تڑانویں
 اساں وی تاں کہیں دیاں نیاٹیاں ہیں لوکو

پُتچا سَت

او کیرھے جرم وچ گئی ہے اے نہیں معلوم بچی کوں
 دلا سہ کون کیا ڈیسی اتھاں مغموم بچی کوں
 انا جھوٹی دا ہک ٹولا جیکوں پُتچا سَت آہدے وے
 خطا ویرن تے اے دی سزا معصوم بچی کوں
 بھریے مجھے دیوچ ڈیوچ حکم عصمت دری کیتے
 درندے نوچ کھاندے ہن ولا مظلوم بچی کوں
 یکی جائیداد پڑیں دے نوانڈے کر کے خوش تھیندے
 اے کیوں جائیداد توں رکھدن بھلا محروم بچی کوں
 بلا تفریق ڈیوے ہا سزا قانون مجرم کوں
 جو بدوی دور دے وانگولوں رکھن محکوم بچی کوں

چغلی چوٹی دیاں لانیواں چانویاں

جیرھی عورت پئیو ما کوں پہہ چغلی چوٹی لاوے
اپٹے گھر دی دشمن تھیوے گھر دا امن ونچاوے
نہ عزت نہ آدر کہیں دا جیرھے لفظ الاوے
اوندے تھیکھن ڈیکھ محلہ منہ ایچ انگلیں پاوے

جیرھی گھر کوں گھر نہ کرے او عورت بیکار
روز ڈیہاڑی جوڑ بہانے پیکیں گھر تیار
قطری قطری پگال تے کرے گھر دیونج تکرار
اتجھے حال ایچ گنڑیا ویندے پئیو ما دا کردار

محبت دی شادی

میں پئیو دی شفقت تے ما دی ممتا کوں لیک لانیواں وفا کریسین
میں نال تہیڈے جلاں عدالت نکاح پواواں وفا کریسین
میں تہیڈی خاطر وسیب دی ہر ملام چاواں وفا کریسین
میں ساریاں نیشیاں حقوق سارے اچھل بھکاواں وفا کریسین

جہالت

سوچ سمجھ کے نہ گھن آڑ جہالت دی
نہ باقاعدہ گڈی چاڑ جہالت دی

دنیاوی تعلیم تعلق ترقی دا
دین دا علم پٹیدے پاڑ جہالت دی

ڈوہیں علم سکھال کے اپٹے پالیں کوں
پکی پکی مُنڈھی ساڑ جہالت دی

اے ظالم شیطان دے رلے رڈی ہے
ایں ڳا لھوں نہیں مکدی پاڑ جہالت دی

بدمقسوم

اے وی کہیں دی چائی ہوسی
کہیں دی حق ہمسائی ہوسی

چھوٹی ننڈھی کیوں پندی ہے
کیوں اے پٹن آئی ہوسی

ہتھ تے ہک معصوم کلی ہس
شاید وقت ولائی ہوسی

ہوسی کہیں حالات دی ماری
یا سرتاج نشائی ہوسی

اپٹیں دے بے رحم روئے
ودی تاگھ مکائی ہوسی

ویں

میں بے تقصیر طلاق تھی کہیں میڈا کھٹکا نہیں کینا
میں ہامی ویر دے وٹے وچ اوں ویر وی وٹکا نہیں کینا
قانون متھاج ہے قلم دا کہیں قلم جھٹکا نہیں کینا
رہی بوچھٹن رُلدی پیریں وچ کہیں جھکا پڑکا نہیں کینا

میڈے روندے نیٹ سوال کرن کوئی نیٹ سوالی نہیں ڈیہدا
تھئے ہال جڈا ہن میں کولوں کائیں بھا ہے ہالی نہیں ڈیہدا
میڈے ویر دے ہال ہن جھولی وچ میڈی جھولی خالی نہیں ڈیہدا
چلو اے نہیں ڈیہدا حال میڈا کیوں عرش دا والی نہیں ڈیہدا

ہک شعر

ہر چکی کوں رخصت ویلھے پیو ماء متھا چم کے آہدے
رب توں شالا چنگی ہووی لکھی لیکھ متھے دی

عورت دی عظمت

تیڈے ہتھ اچ تیڈی عظمتیں دا جہان ایکوں جوڑیں اُچاڑیں ہے مرضی تیڈی
 تیڈے چہرے دی چادر تیڈی آبرو ایکوں سیوے یا پاڑیں ہے مرضی تیڈی
 جیرھے پیو ماء دے ذمے حقوق ہن تیڈے بخش چھوڑیں اُچاڑیں ہے مرضی تیڈی
 ہن حیا بے حیا ڈوالگ راستے جیکوں چھوڑیں سلاڑیں ہے مرضی تیڈی
 تیڈی جھولی ہے اولاد دی درس گاہ کیڈا اُچا تے اعلیٰ مقام ہے تیڈا
 میں پھر شاعر ہاں سوچ میڈی ہے کیا سوچ میڈی توں بالا مقام ہے تیڈا

نرینہ اولاد دانہ ہونوٹ

ہے ماٹ پہاچ کوں پُتریں دامیکوں دھیریں دے شعبان ملیے
 اوکوں سارے سوکھ حیاتی دے میکوں چوڑھے تے ارمان ملیے
 میکوں دھیریں سُو دھا گھر دے نوکرائی کاٹ دھیان ملیے
 کوئی مرویندے غستان ویندے میکوں چیندیں جی غستان ملیے

رسہ جھل

کیوں کوئی مسئلہ حل نہ تھیوے
 جھیرا جھگڑا ول نہ تھیوے
 دھیریں دے گھر وسدے تاں ہن
 پیو ماء رسہ جھل نہ تھیوے

مُٹس

ماء بچو دا گھر نہیں ہوندا
 کوئی اوند اَر تھر نہیں ہوندا
 پر نچن دے بعد وی شودا
 کامیاب شوہر نہیں تھیندا

اڳوان

جیرھے گھر اچ چار اڳوان
 شوہر ڈیر تے سس، نناڳ
 آنجھیں گھر اچ نونہہ شودی دی
 نہ کوئی جُت نہ کوئی ماڳ

☆☆☆

میں کیا پر نی، کیا سچھ ملی، میکوں کچھلے پیر ولا چھوڑیے
 ماء بچو ہا جو مُٹس میڈا بے ڈوہا مار تڑھا چھوڑیے
 اچاں میندی ہتھ توں نہی اُکری، لکھ کاغذ گھر بھجوا چھوڑیے
 میں چٹ پیری، میں سچھ سڑی، پیو ماء دادرد دودھا چھوڑیے

خیالیں دی دنیا

سارے من اچ خواب سجا کے
گھنڈ اچ چٹی چُنری پا کے

چہرہ اپٹاں پیلا کیتے
ہنج اچ پُشا ہاٹن لا کے

ہکلاں مار، سہیلیاں سڈاں
اگو سارا ڈاج کھنڈا کے

اوں ہال معصوم دا کیا بٹسی جیندا پیر زمین تے نہیں آیا
اوند اولی وارث کون ہوسی جیکوں بابے ڈاڈے نہیں چایا
میں لیکھ دی ماری مر پوندی، میڈا ہال تے پوندانہ سایا
اڈو ڈکھ اے، عورت زاد کیتے قانون حکومت نہیں لایا

اڳلا سفر کیوں تھسی؟

سوہٹی صورت دا خمیازہ
کوئی شے وکے فوٹو میڈا
پیسہ ملسی، شہرت ملسی
اڳلے پنڊھ دا پتہ کائینی!
میڈا حال حشر کیا تھسی؟
کوئی نہ ہوسی میڈے رے
کلھی جان تے پنڊھ او لے

وراشت

دھی، بھینڈ کوں حصہ نہیں ڈیندے، چا پتریں نانویں لیندے ہن
جانیدا بچانوٹ دے کیتے نہ دھیریں کوں پریندے ہن
قرآن دے نال رچا شادی چا گھراچ قید کریندے ہن
اے عورت زاد دے ظلم کیتے جاہلانہ رنگ ورتیندے ہن

ماء

ہک وقت ہا گھردی سین ہامی، اج کلھیں پئی کر لاندی ہاں
نُونہ پتر نہیں لہندے کل میڈی مجبور تے مٹھی ماندی ہاں
نیں پچھدے روٹی پاٹی دا ہک پھلکا منگ کے کھاندی ہاں
ہر وتری ساکھی شے کیتے پئی کھانوٹ لو ترساندی ہاں

نُونہ

تیکوں چھ گھٹیں دے پاتے می
بھانویں قرضے سرتے چاتے می
میں پتر اپٹے دے پرنتے
کیٹے اکھیں دے چکراتے می

پگ داوارث

پتر کرن تکرار زیادہ
بنزدن دعوے دار زیادہ

پتریں کوں جائیداداں ڈیندیں
دھیریں خدمت گار زیادہ

بھیٹیں ہوندین ماٹ بھرا دے
بھیٹیں رکھدین پیار زیادہ

جو کچھ ڈپووموہ نہیں کڈھدیاں
نہیں کیتا اصرار زیادہ

طعنے دے تیر

میڈا تتا متھا مٹھی گئی، ٹونہہ محض کڈھوڑی گھن آئی ہاں
نہ شکل شباتے بے عملی، ہے عقل دی تھوڑی گھن آئی ہاں
نہیں تھترن ڈیندی گھر دے وچ اے سختی ڈوڑی گھن آئی ہاں
تھئے فیصلہ یکے جھگے دا میں کلھیں تھوڑی گھن آئی ہاں

علم مردوزن کیتے ضروری

تعلیم شعور دی پاوڑی ہے، پر اینکوں دور رکھیا ویندے
ہر وقت، ہر ویلھے عورت کوں بہتان اچ چور رکھیا ویندے
دھی پتر دا گھر دے وچ اکثر ہک فرق ضرور رکھیا ویندے
نہیں عورت زاد الاسگدی، ایں رنگ مجبور رکھیا ویندے

من دی مرضی

پگ نال سلاڑ کے سیک ساڈی ول من مرضی دا وار کیتی
کیتی ضد کوں پورا ہر پاسو جو ذہن تے بھوت سوار کیتی
ساڈے بارے کہیں گھٹ ودھ آکھے تحقیق بغیر اعتبار کیتی
ایں زرخ تے چوکھر نہیں وکدے جیویں ساڈا اونٹن و پار کیتی

چکڑا

تیکوں جھولی پا کھڈلیدی ہم
تیکوں شام فجر دھنڈلیدی ہم۔۔۔
لا تیل پھلیل سمیدی ہم
توں رونویں ہا تھنچ ڈیندی ہم
میڈی تھنچ دا آدر اے کیتی
میکوں گھرو باہر تڑھا چھوڑی

تعلیم

اسلام اِنج عورت مرد کیتے ہر حال تعلیم ضروری ہے
ہن حواچائی لو بھوگ یکے جو دین اسلام توں دُوری ہے
جیرھا دی تے پتر دا حق سمجھے اُون شخص دی سوچ شعوری ہے
رن مرد دی علم بغیر سمجھ ہر پاسو ذات ادھوری ہے

نتان

نتان جو ہک ڈیہاڑے ڈیکھیں کنوار دا رُوپ دھار ویسی
پتو دے گھراچ جیرھے ملے ہن اولیل سارے وسار ویسی
جیکر نتانڑیں اینکوں ستایا تاں لہہ بھچائی دا اُدھار ویسی
ستم دے رُوپ اچ ستم دا بدلہ ملیا تاں سب ہاں دے پار ویسی

سس

لاکنیں کوں ہتھ روندی ہاں نو نہہ اتجھی جھیر و کار ملی
ہن منہ تے تریڈھیاں ہر ویلھے ہر گالھ کریندیں خار ملی
شے ہتھو چانویں ڈیندی ہے او اتجھی بے اعتبار ملی
نہ کوہن دی نہ ڈوہن دی، بد خصلت تے بے کار ملی
اے کیوں نہیں آندی سوچ میکوں کل میں وی کہیں دی نو نہہ ہامی
سس قطرہ سخت الاوے ہاپٹ گھندی اوندامنہ ہامی

مسئلہ

رویں دی روایت دے میں سارے باب پڑھدی ہاں
جیرھے اسباب جوڑیے گئے یکے اسباب پڑھدی ہاں
اکھیں وچ جاگدے اپٹے ہکلین خواب پڑھدی ہاں
میں سب ارمان سینے دے ہنجوں دے ہاب پڑھدی ہاں
ساکوں رسمیں دے پینگھے وچ سمایا گئے، کھڈایا گئے
جیویں ساکوں لندھوڑیا گئے، جیویں ساکوں ہنڈھایا گئے

ساڈے روح دی حویلی وچ خوشیں دی تار کوئی کا مینی
چمٹن توں گھن کے اج تاٹی کیتا اظہار کوئی کا مینی
اساں حق دے حوالے وچ کیتا اصرار کوئی کا مینی
پرو پیکیں، سرجیں وچ ساڈا اختیار کوئی کا مینی
اے پہلے گھر ہا بے دا، پچھیں اے گھر بھرا دا ہے
اے نہیں مسئلہ شریعت دا، یکا مسئلہ انا دا ہے

اکھاٹ

(۱)

نہ کر سس بُرائیاں
متاں لہنی اپٹیاں چائیاں

(۲)

آئی ہائی بھا چانوٹ
چلھے دی سیدن بن بیٹھی

(۳)

نُونہ دے آنون سکے دڑگ من پکے
پائے دے آنون سکے، اوکوں ملن دھکے

(۴)

ہاسے بھینڑیں، تھیاں ہیں سینڑیں
ول نَسے تھیاں بھینڑیں

(۵)

او نال نہ ہن نیندے
میں لہندی چڑھدی چلساں

(۶)

چھڑی جھڑی ڈیہنہہ پگیا
بجی دا ٹر بگھ موپا

(۷)

آپ نہ جوگی گوانڈھ ولانے

(۸)

نکا نکا کم، ٹرٹ موئی رن

(۹)

کھیردے تھاں توں دھی نہ اولانگے

(۱۰)

گھر کھڑی ہائی تاں انگا رساوانا ہی کریندی
ٹر بگئی تاں میڈے لوٹیں دی سیدن

(۱۱)

آپ در ماندی، نیکیاں کھٹن جاندی

(۱۲)

شکل بگوه دی نخرہ پری دا

اردو اس

امڑی ساڈ اویرٹ ہوندا
 گگھر و تھی کے لانواں لہندا
 اوندے سارے سگن سہاؤں ہا
 اوندے سرتے ویل وتاؤں ہا
 ساریاں بھینڑیں جھمراں پاؤں ہا
 بوچھن نال بدھوں ہاپلو
 دُمبہ پکری موکھ گھنوں ہا
 وکھری وکھری موکھ گھنوں ہا
 اللہ سئیں دی اپٹی مرضی
 پچڑے ڈیوے دھیریں ڈیوے
 ڈیوے نہیں ڈیوے
 گجھ نہ ڈیوے
 اتھاں کہیں دازورنی چلدا
 حکم متوں برگ نی ہلدا

شادی بیاہ دے نوں پُرانے گہٹے

بوندے، ہسی، لچھے، بستیاں، انڑوٹ، کنڈا، کنگن، پوپا، ہار، ٹکا،
 کانٹے، کٹمالا، پاز بیاں، حمیل، چھلے، مند ریاں، جھومر، نتھ، پیناں

